

اسکن شد
تاریخ:
ایران:

۱۲۸۴

برای

دانشگاه شهید بهشتی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه کارشناسی ارشد تاریخ گرایش جهان

عنوان:

بررسی نقش حکومت تزاری روسیه در اوضاع قفقاز از

«۱۲۴۳-۱۱۳۳ق/۱۸۲۸-۱۷۲۱م»

استاد راهنما:

دکتر محمد تقی امامی خوئی

استاد مشاور:

دکتر قباد منصور بخت

دانشجو:

امیر آهنگران

۱۳۸۸/۱۰/۲
کتابخانه اسناد و کتابخانه ملی وزارت
متن برآورد

اسفند ۸۷

۱۲۸۴۹۷

«هر چه کفتم جز حکایت دوست در همه عمر از آن پشیمانم»

در سه سالی که برایم آشنایی با انکار و اندیشه های جدید را به ارمغان آورد و مرا با دنیایی دیگری که به کلی با دنیایی که در دوران کارشناسی در آن پرسه زنان بودم تفاوت داشت، در سایه توجهات و محبت های دوستان و یاران موافقی که برایم برادری نمودند در کنار مطالعه و تحقیق در مورد موضوعی که با علاقه انتخاب نمودم، خدا را شاکرم که توانستم به نوشتن قبولانم که می توانم خودم باشم. خرسندم که در این راه خطه ای به خود ترید راه نذادم و تا جایی که ممکن بود از کوتاهی در راه هدم رستم. آری! در این سیر وجودی مقدار خود را بدیون دیایی بیکران دانش تمام استیدی می دانم که از آلمان آموختم که خودم باشم. در این بین بر خود لازم می دانم از راهبانی ها و زحمات بی شائبه استاد راهبنا و مشاورم آقای دکتر محمد تقی امامی خونی و آقای دکتر قباد منصور بخت که در آغاز و اتمام این رساله از پیچ کوششی دریغ ننمودند کمال شکر و قدردانی را بنمایم و اینکه اگر خداوند فرصتی را برایم فراهم آورد، توفیق جبران محبت های این عزیزان را داشته باشم.

در طول این سه سال شیرین بارها از محبت ها، مساعدت ها، مجالست ها و توصیه های دوستانی که همواره به دوستی با آنان افتخار نموده ام بهره مند گشته ام. از گفتگو و مجالست با رضایکد لوی عزیز، محمد طاهری، علی نکلیسا، مهدی پرواره، هدایت محمودی، عبدالله سهرابی و دیگرانی که ذکر نشان در این مقال نمی گنجد بسیار آموختم. آری این عزیزان مرا از دانش خود بهره مند نمودند و با کمال دقت و توجه خاطر ارای می نمودند چه بگویم، که زبان از لطافت تمام این دوستان قاصر است و حاشا از نوشتن آن عاجز.

پدر و مادر عزیزم، این دو ساحل آرامش که سخطات سخت و طوفانی زندگی را بهاره در کنار آنان آرمیده ام، باید بدانند که قوت قلب من بوده و وجود بی مقدارم را میون از خود گذشتی ایشان می دانم. آری باید بدانند که اگر خداوند توفیق دهد در پی آنم که در ایام کمولت ساحل آرامش شان باشم و خود را فدای محبت ایشان نمایم.

در آخر به گفته مادر «ترزا» بنده می گفتم که:

«خداوند به مادستور نداده که کارهای بزرگ را انجام دهیم، بلکه ما باید کارهای کوچک را با عشق بزرگ انجام دهیم.»

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
چکیده
بخش اول: بخش مقدماتی
کلیات ۱
مقدمه ۲
درباره موضوع ۳
بیان مسئله و اهمیت موضوع ۳
سؤالات ۶
سؤال اصلی ۶
سؤالات فرعی ۶
فرضیات ۶
پیشینه و ادبیات تحقیق ۷
روش تحقیق ۷
دشواری‌ها و موانع تحقیق ۷
سازمان تحقیق ۸
بررسی و نقد منابع ۹
بخش دوم: جغرافیای قفقاز ۱۲
فصل اول: چهره طبیعی قفقاز ۱۳
۱) رشته کوه های قفقاز ۱۳
۲) رودهای قفقاز ۱۴
رود گر ۱۴
رود ارس ۱۶
۳) دریاچه ها ۱۷
۴) دریاها ۱۷
فصل دوم: پیشینه تاریخی قفقاز و ذکر مناطق آن ۱۹
مناطق قفقاز ۲۳
الف) ارمنستان ۲۳
ب) گرجستان ۳۰
تفلیس ۳۴
ایبخاز ۳۶
ج) اران - آلبانیا (جمهوری آذربایجان) ۳۷
وجه تسمیه سرزمین اران ۳۷

۳۹	ولایات اران - آلبانیا (اذربایجان).....
۳۹	۱) بردعه.....
۳۹	۲) باکو.....
۴۰	۳) نخجوان.....
۴۱	۴) لنکران.....
۴۲	۵) گنجه.....
۴۲	۶) اردوباد.....
۴۲	۷) شوشا.....
۴۳	۸) شروان.....
۴۴	۹) ایروان.....
۴۵	چ) داغستان.....
۴۹	بخش سوم : اوضاع قفقاز از سقوط صفویان تا روی کار آمدن نادرشاه.....
۵۰	فصل اول: نقش قفقاز در روابط ایران و روس در سالیان قبل از ۱۱۳۳ق/۱۷۲۱م.....
۵۹	فصل دوم: نقش قفقاز در روابط ایران و روس از ۱۱۳۵ق/۱۷۲۲م تا آغاز سلطنت نادر.....
۶۱	سفارت ایسراییل اوری.....
۶۳	سفارت آرتمی پتروویچ ولینسکی.....
۶۵	لشکرکشی پتر به قفقاز (لشکرکشی خزر).....
۷۱	واکنش ترکان عثمانی به تحرکات روس ها در قفقاز.....
۷۵	عهدنامه اسلامبول (قسطنطنیه).....
۷۶	تبعات حاصله از عهدنامه استانبول.....
۷۷	سفارت اسماعیل بیگ و انعقاد عهدنامه سن پترزبورگ.....
۷۹	نقش قفقاز در روابط افغانه با روس و عثمانی.....
۸۱	عهدنامه اول رشت.....
۸۲	سیاست جانشینان پتر در قفقاز.....
۸۳	عهدنامه دوم رشت.....
۸۴	شکست تهماسب از عثمانی و واگذاری مناطق قفقاز به عثمانی.....
۸۵	مقدمات انعقاد عهدنامه گنجه.....
۸۶	عهدنامه گنجه.....
۸۸	یورش اول نادر به داغستان.....
۹۰	تصفیه حساب نادر با ترکان عثمانی و انعقاد عهدنامه بغداد.....
۹۵	بخش چهارم: اوضاع قفقاز در دوره افشاریه و زندیه.....
	فصل اول: سیاست روسیه در قفقاز همزمان با سلسه افشاریه و تبادل سفراء میان دو کشور
۹۶
۹۷	دومین یورش نادر به داغستان.....
۱۰۳	سیاست ریاکارانه روس ها در قبال نادرشاه.....
۱۰۳	نتایج حاصله از یورش نادر به داغستان و دیگر مناطق قفقاز.....
۱۰۵	نقش کشورهای اروپایی در دامن زدن به اختلافات میان ایران، عثمانی و روسیه در قفقاز.....

۱۰۶.....	طنغان شاهزاده های دروغین ایرانی در قفقاز.....
۱۰۶.....	الف) صفی میرزا.....
۱۰۷.....	ب) سام میرزا بینی بریده.....
۱۰۹.....	اوضاع قفقاز از سرکوبی شاهزاده های دروغین تا مرگ نادر.....
۱۱۰.....	اوضاع قفقاز از مرگ نادر تا روی کار آمدن کریم خان.....
۱۱۳.....	فصل دوم: سیاست روسیه در قفقاز هم‌زمان با سلسله زندیه.....
۱۱۶.....	روی آوردن خان نشین های قفقاز به روسیه در زمان کریم خان.....
۱۱۷.....	اوضاع قفقاز در زمان جانشین کریم خان.....
۱۱۹.....	ماموریت سفرای روس در دربار خوانین زند.....
۱۲۱.....	آغاز قیام های صوفی مآبانه.....
۱۲۴.....	بخش پنجم: اوضاع قفقاز از ظهور سلسله قاجاریه تا انعقاد عهدنامه ترکمن چای.....
۱۲۵.....	فصل اول: پیوند تاریخی قاجارها با منطقه قفقاز و اقدامات آقا محمدخان در این منطقه.....
۱۲۶.....	محرك‌های کاترین دوم برای توجه به قفقاز.....
۱۲۸.....	تقابل کاترین دوم با آقا محمد خان قاجار.....
۱۳۸.....	فصل دوم: اوضاع قفقاز هم‌زمان با روی کار آمدن فتحعلی شاه.....
۱۴۰.....	تحت الحمایه شدن گرجستان به روسیه.....
۱۴۶.....	فصل سوم: دوره اول جنگ های ایران و روس (۱۲۲۸-۱۲۱۸ق / ۱۸۱۳-۱۸۰۳ م).....
۱۴۷.....	حملة روس ها به گنجه.....
۱۴۹.....	کشیده شدن نبردها به ایروان.....
۱۵۳.....	جایگاه خانات قراباغ در منطقه قفقاز.....
۱۵۴.....	جنگ های قراباغ در ۱۲۲۰ق/ ۱۸۰۵م.....
۱۵۶.....	تعویض جبهه جنگ؛ هجوم روس‌ها به رشت و انزلی.....
۱۵۸.....	قتل معمار اصلی روسیه در قفقاز و عواقب آن.....
۱۵۹.....	قتل ابراهیم خلیل خان جوانشیر.....
۱۶۱.....	نقش دول بزرگ در مناقشات ایران و روس.....
۱۶۵.....	اشغال ایروان و وعده های دروغین صلح.....
۱۶۸.....	نبرد اصلان دوز.....
۱۷۰.....	نقش دولت فرانسه در شکست ایران از روسیه.....
۱۷۱.....	انعقاد عهدنامه گلستان و ایفای نقش بریتانیا.....
۱۷۵.....	جهاد با قلم و اولین زمزمه های جهاد.....
۱۷۷.....	فصل چهارم: دوره دوم جنگ های ایران و روس (۱۲۴۳-۱۲۴۱ق / ۱۸۲۸-۱۸۲۵ م).....
۱۷۷.....	زمینه‌های شروع جنگ.....
۱۸۱.....	اعلام جهاد.....
۱۸۴.....	شورای سلطانیه و سیاست دوگانه انگلستان.....
۱۸۵.....	پیروزی های اولیه سپاه ایران.....

۱۸۸.....	حملات روس ها.....
۱۹۳.....	انعقاد عهدنامهٔ ترکمن چای و ایفای نقش بریتانیا.....
۱۹۵.....	مهمترین تبعات حاصل از انعقاد عهدنامه ترکمن چای.....
۱۹۶.....	علل ناکامی های دولت و دربار ایران در دو دوره جنگ با روسیه.....
۲۰۱.....	نتیجه گیری.....
۲۰۶.....	کتاب شناسی.....
۲۱۶.....	چکیده انگلیسی.....

چکیده:

منطقه قفقاز از دوران باستان و بویژه در دوران سلسله‌های هخامنشی و ساسانی تحت حاکمیت حکومت‌های ایرانی قرار داشته است و در دوره‌های متعدد تاریخی دیگر نیز خراجگزار پادشاهان ایرانی، امرای ایرانی و یا توسط حاکمان دست‌نشانده دولت مرکزی ایران اداره می‌شده است. اما هر زمان که حکومت مرکزی ایران در دوره‌های مختلف در اثر درگیری‌های داخلی و جنگ‌های پیرامونی تضعیف می‌شد، حکام این منطقه ادعای استقلال می‌کردند و این جریان‌ها تجزیه‌طلبی تا اواخر دوره صفوی ادامه داشت.

تا اینکه با روی کار آمدن صفویان به عنوان نخستین سلسله حکومتی منسجم پس از حمله مغول در ایران، قفقاز کاملاً تحت حاکمیت حکومت مرکزی ایران درآمد. اما با اضمحلال حکومت صفوی که هم‌زمان با اعمال زور و تزویر سران حکومت تزاری روس بود و روی کار آمدن حکومت افشاریه و زندیه، از تسلط حکومت مرکزی بر این منطقه کاسته شد و حکمرانان این منطقه نیز با مشاهده ضعف و فتور در حاکمیت ایران و برای حفظ منافع خود به سمت قدرت نوظهور شمالی جذب شدند، تا اینکه با قدرت گرفتن حکومت قاجاریه، که فاقد طرح و نقشه صحیحی برای تعامل حسنه و درست با خانات این منطقه، بویژه خانات گرجستان و آن سوی ارس بود، نهایتاً در زمان سلطنت فتحعلی‌شاه در اوایل قرن نوزدهم، و در اثر جنگ‌های ایران و روس و با انعقاد قراردادهای گلستان در سال ۱۸۱۳ میلادی و ترکمن‌چای در سال ۱۸۲۸ میلادی قفقاز به کلی از ایران جدا گردید و دست حکومت‌های ایرانی برای همیشه از اعمال نفوذ بر این منطقه کوتاه گردید.

واژگان کلیدی:

قفقاز، سلسله‌های ایرانی، حکومت تزاری، عهدنامه گلستان، عهدنامه ترکمن‌چای

بخش اول

بخش مقدماتی

کلیات

مقدمه:

درباره موضوع

موضوع رساله حاضر با عنوان «بررسی نقش حکومت تزاری روسیه در اوضاع قفقاز از ۱۲۴۳ - ۱۱۳۳ق / ۱۸۲۸ - ۱۷۲۱م» به بررسی چگونگی آغاز استعمارگری روس‌ها در مناطق قفقاز تا بلوکه شدن نهایی این مناطق به دولت روسیه در طول کمی بیش از یک سده می‌پردازد. و این که چگونه در طی این سالیان متمادی مردم ساکن در این مناطق قربانی مطامع و اغراض شخصی سران دو حکومت شدند.

در این رساله سعی بر آن شده است که تصویر روشنی از چگونگی توجه روس‌ها به منطقه قفقاز و استفاده آنها از اهرم‌هایی چون تمایلات حکمرانان این مناطق و مردمان این دیار در کشش به سوی دولت روسیه، در آغاز و اتمام تحرکات شان در این منطقه در حدود بیش از یک سده برای متخصصان و دوست داران تاریخ ارائه گردد و اینکه در این زمان سران حکومت‌های ایرانی چه واکنش‌هایی را در قبال این اقدامات نشان داده و این واکنش‌ها به چه کنش‌هایی منتهی شد و چه نتایجی را در برداشت.

بیان مسئله و اهمیت موضوع

ریشه‌ها و منافع تاریخی - فرهنگی اراضی کنونی جنوب روسیه «منطقه قفقاز» از دیر باز با دنیای فارسی زبان در تماس بوده و پیوندی ناگسستنی داشته است، که پیشینه این تماس‌ها و پیوندها به دوران باستان و ایفای نقش پادشاهان ایرانی در این منطقه باز می‌گردد. که بعدها با گسترش اسلام در این مناطق و ترویج فرهنگ ایرانی - اسلامی، محکم‌تر گردید.

با وجود ایفای نقش نه چندان پر قدرت حکومت‌های دوران متقارن (حکومت‌های حاکم بر نواحی مختلف ایران از روی کار آمدن سامانیان تا سقوط دولت سلجوقیان) در این منطقه به استثنای اقدامات آلپ ارسلان سلجوقی و جلال الدین محمد خوارزمشاه که گاه با خشونت تمام در حق مردمان این ناحیه تمام شد. با روی کار آمدن حکومت‌های ایلخانی و تیموری در ایران، ارتباط با این منطقه به دلیل اعمال قدرت اردوی زرین،

قطع شد تا اینکه در سال‌های ۱۱۴۸-۹۰۷ق / ۱۷۳۶-۱۵۰۲م با روی کار آمدن و اعمال قدرت دولت صفویه، منطقه قفقاز به صحنه مبارزه بین امپراطوری‌های صفوی و عثمانی تبدیل شد و در این سال‌ها بود که حکومت تزاری روسیه به تدریج نضج می‌گرفت و خود را برای اعمال نفوذ در قفقاز آماده می‌نمود.

کشور روسیه تقریباً مقارن با آغاز امپراطوری صفویه از صورت یک حکومت ملوک الطوائفی قرون وسطایی در آمده و با سرعت نه چندان زیادی قدم در راه پیشرفت نهاده بود. تا قبل از روی کار آمدن پترکبیر که معاصر با شاه سلطان حسین صفوی بود، هدف عمده روس‌ها از ارسال سفراء تنها رسانیدن پیام‌های مودت بود. اما با قدرت‌گیری پتر، به یک باره ورق برگشت و هدف از ارسال سفراء، تجار، سیاحان و گرجیان ذی نفوذ در دربار صفوی و مسلمانان ناحیه شروان جمع‌آوری اطلاعات دقیق سیاسی، نظامی و اجتماعی و در کل جاسوسی برای آگاهی از زیر بوم کارها و امور دربار صفوی و سرزمین‌های حوزه قفقاز بود.

در عهد سلطنت پتر کبیر، روس‌ها یک پیشروی بزرگ و اما زودگذر در قفقاز داشتند که طی آن نخستین بار پای روسیه به قفقاز جنوبی که از ایالات معتبر صفوی بود باز شد. در سال ۱۱۳۵ق / ۱۷۲۲م که حکومت ایران در پی شورش داخلی یکی از اقوام ایرانی، افغان‌ها، بر علیه دولت مرکزی عملاً سقوط کرده بود، لشکریان روس ایالات غربی و جنوبی بحر خزر را به مدت ۱۰ سال تصرف کردند و بر سر تقسیم آن با عثمانی وارد مذاکره شدند. ولی با قدرت‌یابی نادر از یک سو و ضعف روسیه در عهد جانشینان پتر از دیگر سوی، کفه ترازوی قدرت به نفع ایران و عثمانی و به ضرر روسیه نوسان نمود، به طوری که تا سال ۱۱۴۸ق / ۱۷۳۵م روسیه کلیه اراضی اشغالی قفقاز را تا رود ترک، ترک نمود و باز تا مدت نیم قرن دست اندازی روسیه بر قفقاز متوقف شد.

در این فاصله و سال‌های بعد از آن، نادر چندین بار به قفقاز و بویژه به قوم لگزی ساکن در داغستان یورش برد و چنان با خشونت اعمال قدرت نمود، که باعث دل‌بریگی این قوم و دیگر اقوام قفقاز و فراهم نمودن زمینه‌های گرایش آنان به دولت روسیه شد. با مرگ نادر و جنگ‌های جانشینی، از اعمال نفوذ ایران در قفقاز کاسته شد و یا تا حدودی رنگ باخت تا اینکه خان زند بر سریر سلطنت تکیه زد و به اعلام وفاداری

اسمی حکمران مناطق قفقاز بسنده نمود. در این بین روابط روس‌ها با طرف ایرانی شان بیشتر حول روابط تجاری دور می زد و از تحرکات شان در قفقاز نیز تا حد زیادی کاسته شده بود.

با مرگ کریم‌خان تا روی کار آمدن آقا محمد خان قاجار، و از آن سوی با روی کار آمدن کاترین دوم در روسیه، دیگر بار، با تحت الحمایگی هراکلیوس دوم حاکم گرجستان بر طبق عهدنامه گیورکیوسک در اوایل سال ۱۱۹۹ق/ ۱۷۸۴م قفقاز به صحنه رقابت میان سلسه قاجاریه و روسیه تبدیل شد. که با اقدامات خشن و زودگذر آقا محمدخان قاجار و در نهایت قتل وی در یکی از نواحی قفقاز به نام شوشی همراه بود.

با روی کار آمدن فتحعلی شاه که با افکار و اقدامات نادرست خود، علاوه بر اقدامات روس‌ها در سازش با خانات قفقاز و دیگر حکمرانان آن دیار همراه گشت، زمینه برای دو دوره جنگ خانمان برانداز بین دو دولت در قفقاز فراهم آمد که در نهایت با اعمال نفوذ و قدرت به موقع روس‌ها که از مهره‌های مهم و کاردان سیاست پیشه سود می‌بردند و با اعمال سیاست دولت انگلستان همراه می‌شد، نهایتاً بر طبق دو عهدنامه گلستان و ترکمن‌چای مناطق قفقاز به روس‌ها واگذار گردید و ایران از حق حاکمیت چند هزار ساله خود بر این مناطق چشم پوشی نمود.

حال در این پژوهش سعی بر آن است که روند و چگونگی اعمال نفوذ روس‌ها در منطقه قفقاز و واکنش

چهار سلسه صفویه، افشاریه، زندیه و قاجاریه و پیامدهای آن مورد بررسی قرار گیرد.

سؤالات:

سؤال اصلی:

علت عمده توجه روس‌ها به منطقه قفقاز چه بود؟

سؤالات فرعی:

۱- گرایش مردم ساکن در منطقه قفقاز به کدام سو بوده است؟

۲- تهاجمات روس‌ها به منطقه قفقاز چه تاثیر در سیاست داخلی و خارجی ایران و همچنین سیاست

جهانی در آن زمان داشته است؟

فرضیات:

فرضیه اصلی:

با توجه به اینکه روس‌ها در این زمان بعد از سال‌ها منزوی بودن در تاریخ اروپا و آسیا با سیری سعودی رو به پیشرفت داشتند، تسلط بر این منطقه می‌توانست راهی برای تسلط بر مناطق استراتژیک و تسلط بر آب‌های آزاد و تجارت با آسیا و همچنین مطرح نمودن آنان به صورت یک قدرت جهانی باشد.

فرضیه فرعی:

۱- تحرکات روس‌ها در منطقه قفقاز عکس العمل قدرت‌های بزرگ آن زمان چون عثمانی و تا حدی

انگلستان را به همراه داشت.

پیشینه و ادبیات تحقیق

پایان‌نامه یا کتابی تحت این عنوان خاص در ایران کار نشده است. با مراجعه به کتابخانه‌های ملی، مجلس شورای اسلامی، آستان قدس رضوی، وزارت امور خارجه و بخشهای تاریخ، علوم سیاسی و جامعه‌شناسی دانشگاه‌های مختلف و جستجو در سایت اطلاعات و مدارک علمی ایران - IRANDOC - این نتیجه حاصل شد که در این زمینه به طور خاص و مستقیم پژوهش صورت نگرفته است. البته یک سری کتاب و کارهای تحقیقی و پژوهشی جسته و گریخته راجع به این موضوع توسط چندین مرکز مطالعاتی برای علاقه‌مندان به مطالعه در حوزه قفقاز به چاپ رسیده است که شکلی زنجیر وار مبسوط ندارند.

روش تحقیق

روش به کارگرفته شده در این رساله، روش تاریخی - تحلیلی است که مبتنی برگردآوری اطلاعات از منابع کتابخانه‌ای و آرشیوی موجود بوده است. همچنین سعی بر آن بوده که در زمینه ارجاع دهی مطالب نقل شده و ذکر منابع، از روش ارجاع دهی به شیوه دانشگاه شیکاگو استفاده شود.

دشواری‌ها و موانع تحقیق

اولین دشواری موجود در این رساله، گستردگی فضایی و زمانی موضوع مورد بررسی است که ناشی از خود موضوع می‌باشد. بررسی ساختاری یک دوره تاریخی همواره در یک پروسه زمانی طولانی امکانپذیر است و در غیر این صورت قادر به شناخت ساختار موجود نمی‌شویم.

با توجه به وفور منابع دسته اول و منابع و تحقیقات جدید خوشبختانه در راه جمع آوری اطلاعات لازم، نگارنده با مشکل زیادی روبرو نبوده، تنها ایرادی که شاید بر این رساله به وسیله اساتید متخصص در امر تاریخ وارد باشد، عدم دسترسی زیاد به منابع لاتین بوده، که البته با توجه به کمبود چنین منابعی در کتابخانه دانشگاهها و حتی در کتابخانه‌های بزرگ کشور چون کتابخانه مجلس، ملی، آستان قدس و..... و همچنین در صورت وجود با عدم همکاری این موسسات در بعضی مواقع در دسترسی به این منابع و با توجه به ضعف اکثر دانشجویان در حال تحصیل در رشته‌های انسانی در دانشگاه و مراکز آموزش عالی در ترجمه منابع لاتین، شاید بتوان با اغماض از کنار این مسئله گذشت.

سازمان تحقیق

پژوهش حاضر با عنوان «بررسی نقش دولت روسیه در اوضاع قفقاز ایران و ۱۲۴۳-

۱۱۳۳ق/۱۸۲۷-۱۷۲۱م» شامل ۵ بخش می‌باشد. بخش اول شامل کلیات و روش تحقیق در این

رساله می‌باشد.

اما بخش دوم شامل سه فصل می‌باشد: فصل اول؛ با عنوان پیشینه تاریخی قفقاز، به بررسی نظرات جغرافی دانان و مورخان مسلمان و مورخان و محققان چند قرن گذشته در مورد حوزه قفقاز و دیگر اطلاعات لازمه می‌باشد. در فصل دوم؛ سعی بر آن بوده که مناطق و سرزمین‌های موجود در قفقاز و نواحی وابسته به این مناطق به صورت موجز و مختصر بررسی گردد و همچنین در فصل سوم؛ نگارنده بر آن بوده تا تصویری نسبتاً روشن از چهره طبیعی قفقاز با توجه به کوه‌ها، رودها، دریاچه‌ها را به نمایش گذاشته تا خواننده، با یک تصور ذهنی قدم در بررسی و مطالعه قفقاز بگذارد.

بخش سوم با عنوان اوضاع قفقاز از سقوط صفویان تا روی کار آمدن نادرشاه در بردارنده دو فصل است که در فصل اول با عنوان؛ نقش قفقاز در روابط ایران و روس در سالیان قبل از ۱۱۳۵ق/۱۷۲۲م به بررسی چگونگی توجه روس‌ها به منطقه قفقاز و علل بر انگیزاننده این توجه پرداخته شده و اینکه چگونه روس‌ها با استفاده از موقعیت نابسامان موجود در ایران به یک رشته تحرکات در منطقه قفقاز چون تحریک قزاق‌ها و اقدامات دیگر در مناطقی ساحلی خزر می‌پردازند. اما در فصل دوم با عنوان؛ نقش قفقاز در روابط ایران و روس از ۱۱۳۵ق/۱۷۲۲م تا آغاز سلطنت نادر به اقدامات برای دست یابی به مناطق قفقاز و روابط وی و جانشینانش با شورشیان افغان حکام بر ایران آن روز و طهماسب دوم و نادر و همچنین مداخلات عثمانی‌ها و جنگ‌های نادر با عثمانی و حمله به قفقاز و بسته شدن چندین عهدنامه بین دو کشور پرداخته شده است. بخش چهارم با عنوان؛ نقش قفقاز در روابط ایران و روس در دوره افشاریه و زندقه دارای دو فصل است که در فصل اول با عنوان؛ سیاست روسیه در قفقاز همزمان با سلسله افشاریه و آمد و شد سفرای دو کشور به دربار هم، علل توجه روس‌ها به قفقاز و عکس‌العمل‌های نادر و همچنین یورش نادر به داغستان و قوم لگزی و نتایج حاصل از این اقدام پرداخته شده است. اما در فصل دوم با عنوان سیاست روسیه در قفقاز همزمان با سلسله زندیه؛ باز به مباحثی از این نوع اما ناملموس‌تر و نامحسوس‌تر، پرداخته شده است زیرا در این دوره

روابط دوکشور بیشتر دوستانه و حول تجارت دور می‌زد زیرا با مرگ پتر کبیر تا روی کارآمدن کاترین دوم و تا اواخر حکومت کریم خان، از توجهات روس‌ها به منطقه قفقاز تا حد زیادی کاسته شد. بخش پنجم با عنوان؛ اوضاع قفقاز از ظهور سلسله قاجاریه تا انعقاد عهدنامه ترکمان چای دارای چهار فصل است. که در فصل اول با عنوان سیاست آقا محمدخان در قبال منطقه قفقاز؛ از چگونگی توجه آقا محمدخان به منطقه قفقاز و به ویژه گرجستان به علت قبول تحت الحمایگی روسیه و سیاستی که در برابر این اقدام در پیش گرفت پرداخته شده است. در فصل دوم با عنوان؛ سیاست فتحعلی شاه در قبال مناطق قفقاز به پیامد هایی که این سیاست برای دولت و کشور ایران در برداشت پرداخته شده است و در فصل سوم و چهارم نیز به بررسی دو دوره جنگ پیش آمده میان دولتین ایران و روس، علل شروع این جنگ‌ها، نتایج حاصله از آن برای دوطرف، مداخلات کشورهای اروپایی بویژه انگلستان و فرانسه، و دیگر عوامل و نتیجه گیری پرداخته شده است.

بررسی و نقد منابع و تحقیقات جدید

منابعی و تحقیقات جدیدی که در پژوهش فوق مورد است قرار گرفته اند، شامل منابع تاریخی، اجتماعی، جغرافیایی می‌باشد ولی با این وجود، بیشتر سعی بر آن بوده است که سهم عمده را منابع تاریخی دارا باشند تا صرفاً به بحث‌های انتزاعی مبتنی بر تحلیل‌های بدون ارجاع به مصادیق کشانده نشویم. حال به بررسی برخی از منابع می‌پردازیم.

در این رساله از منابع دسته اولی چون: منابع جغرافیایی که دارای رویکردی نسبتاً تاریخی نیز بوده و در فاصله قرون ۳ تا ۹ هجری نوشته شده اند، همچون **مروج الذهب و معادن الجواهر** اثر مسعودی که کتاب کامل و جامعی درباره اوضاع اجتماعی، تاریخی و جغرافیایی مناطق مختلف جهان اسلام و ممالک همجوار آن است و کتبی دیگری چون؛ **سفرنامه ابن حوقل**، **معجم البلدان** از یاقوت حموی و [.....] و تحقیقات جغرافیایی جدیدی همچون **جغرافیای منطقه قفقاز** اثر بهرام امیر احمدیان که اثر شایسته ای در مورد تمامی جوانب زندگی در منطقه قفقاز است و کتب دیگری چون **مراسلاتی در باب قفقاز** از محمد حسن کاووسی عراقی مورد استفاده شده است.

اما منابع تاریخی که در این رساله مورد استفاده قرار گرفته اند عبارتند از: تواریخ اواخر دوره صفویه تا دوران فتحعلی شاه قاجار، هم چون **مجموع التواریخ** « در تاریخ انقراض صفویه و وقایع بعد تا سال ۲۷ + ۱۰۱۹ ق »، میرزا محمد خلیل مرعشی صفوی که وقایع واپسین سال های دوره صفویه همچون آغاز و پایان کار شاه سلطان حسین و پسرش شاه طهماسب دوم را مورد بررسی قرار داده است. اما به دور از این معایب وی اطلاعات خوبی از اقدامات نادر و اشخاصی که بعد از وی با استفاده از اغتشاشات حاکم بر ایران آن روز روی کار آمدند را در مناطق قفقاز را بیان داشته است.

میرزا مهدی خان استرآبادی از نزدیکان و منشی نادر نیز از جمله کسانی است که از دو کتاب وی با عناوین، **جهانگشای نادری و دره نادره** استفاده شده است که در این دو کتاب از علل توجه نادر به منطقه قفقاز و به ویژه داغستان پرده برداشته شده است. اما وی ضمن ستایش از پیروزی های جنگی نادر از ذکر ناکامی های نظامی و شکست های وی اجتناب نموده و سیاست های خارجی نادر را کاملاً تأیید کرده، و لشکرکشی های او به آسیای مرکزی و داغستان را به صورت اقداماتی تدافعی جلوه گر ساخته است.

کتاب **گلشن مراد** « تاریخ زندیه »، از ابوالحسن غفاری کاشانی، از دیگر کتب مورد استفاده در این رساله است که اطلاعات مفیدی درباره اوضاع مناطق قفقاز، بویژه گرجستان و داغستان و همچنین انتسابات کریم خان در این منطقه را که هر چند صورت اسمی داشته اند را به خواننده ارائه می دهد.

اما از کتبی که در اوایل دوره قاجاریه در حوزه قفقاز نوشته شده اند می توان به کتاب **گلستان ارم** اثر عباسقلی آقا قدسی اشاره نمود که حاوی اطلاعات کامل و وافری در مورد اوضاع جغرافیایی و تاریخی منطقه قفقاز در دوران گذشته و دوره های افشاریه، زندیه و قاجاریه است و همچنین چون شخص نام برده خود از شرکت کنندگان در جنگ های ایران و روس بوده اطلاعات وی تا اندازه ای می تواند مورد استناد قرار گیرند. از دیگر کتب دوره قاجاریه کتاب **مآثر السلطانیه** از عبدالرزاق بیگ مفتون دنبلی درباره حوادث تاریخی دو پادشاه نخستین قاجار، یعنی آقا محمد خان و فتحعلی شاه است. اثر وی به علت اینکه خود وی از شاهدین اوضاع و وقایع، بویژه در مورد اوضاع قفقاز و جنگ های ایران و روس بوده، از آثار مهم و مورد توجه در این رساله است.

اما تحقیقات جدیدی که در این رساله مورد استفاده قرار گرفته اند عبارتند از: **اران از دوران باستان تا آغاز عهد مغول از عنایت الله رضا که حاوی اطلاعات مو شکافانه ای در مورد اوضاع جغرافیایی، سیاسی و تاریخی آذربایجان و مناطق وابسته به آن در طول چندین قرن است، تاریخ سیاسی و دیپلوماسی ایران از گلناباد تا ترکمن چای ۱۲۴۳-۱۱۳۴ق از علی اکبر بینا، که هم چنانکه از عنوان آن بر می آید از جمله کتبی است که می تواند اطلاعات خوبی را در مورد وقایع رخ داده شده از گلناباد تا ترکمن چای را با بررسی و نقد دقیق آنها به خواننده ارائه دهد و کتب دیگر چون قفقاز و سیاست امپراطوری عثمانی از جمال گوگچه، تاریخ شروان و دربند از ولادیمیر مینورسکی و کتاب شیخ شامل از فیتز روی مک لین و [.....] از دیگر تحقیقات مورد استفاده در این رساله بوده اند.**

بخش دوم

جغرافیای قفقاز